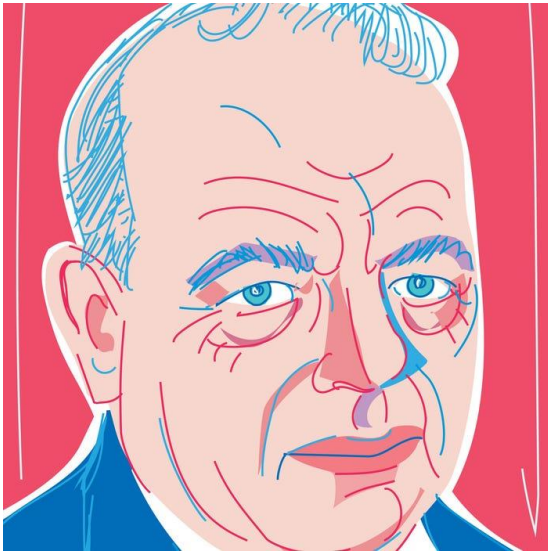

כותל הדמעות של עגנון וכאב השיניים של ביאליק

לעומת עמדתו הפוליטית הבלתי־פשרנית של הסופר ש"י עגנון, ששללה פיוס עם הערבים, גרס ביאליק כי יש לכבד את הערבים ו"להיות לעם הארץ שכנים טובים". ביאליק התייחד גם בכך שהעמיד את יצירתו כמשורר באותה מדרגת חשיבות עם העשייה למען הכלל, כשקבע "מי זה הדיין שיכריע ויאמר מה עדיף, אם שיר טוב או מעשה טוב" — לעומת עגנון, שנטה להסתגר בחדר עבודתו והיה מוכון מטרה לעסוק רק בכתיבת סיפוריו תוך חלום לזכות ביום מן הימים בפרס נובל. במלאות 150 שנה להולדת ביאליק ולרגל התערוכה "אדוננו ביאליק — יקירי עגנון" בבית עגנון

איור: ערן וולקובסקי

שמואל אבנרי

04 בינואר 2023

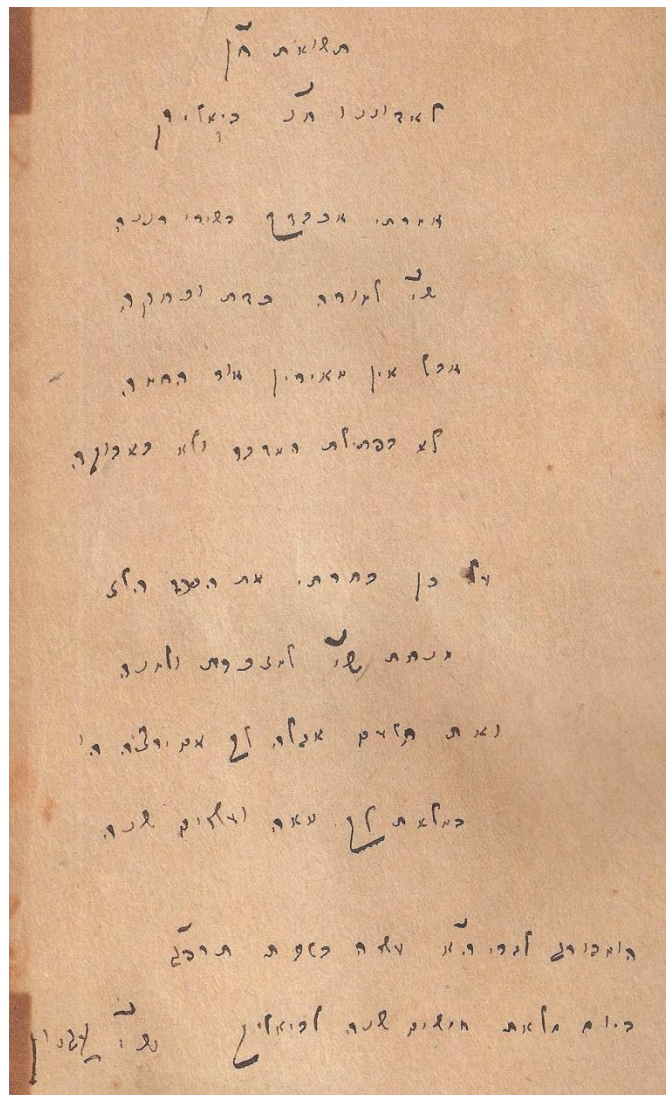
על מראה שתייה ראשון שבו נגלה ביאליק לעגנון בטרם נפגשו השניים פנים אל פנים מספר עגנון בהתרגשות לגליה ירדני: "זוכר אני את היום שבו ראיתי בפעם הראשונה תצלום של ביאליק, עוד לפני כן בעיירה. וכי יכולה את לדמות בנפשך מה היה בשבילי? באיזו הערצה, באיזו התפעלות הלב 'בלעתי' בעיני את דיוקן המשורר!" (ג' ירדני, "ט"ז שיחות עם סופרים", הקיבוץ המאוחד, 1962, עמ' 58). הערצה זו אל המשורר אמנם התמידה, אף שידעה גם חילוקי דעות, אשר לא מנעו משני אישים אלה לשתף פעולה למרות השוני הרב באופיים, בהליכותיהם ובעמדות שלהם לגבי שורה של נושאים.

על הקשר הספרותי הראשון שלו עם ביאליק, שנוצר בשנת 1909 בעת ביקור המשורר בארץ ישראל, כותב עגנון במכתב אל פטרונו ש"ז שוקן: "ביאליק עליו השלום שהיה מו"ל ועורך היה מדקדק עם סופרים ומשנה דבריהם כפי חפצו ורצונו, וכשאני נתתי לו סיפור ועדיין נער הייתי, אמר לי על תיבה פלונית שבסיפורי 'אני איני גורס תיבה זאת' ועל מושג פלוני אמר לי 'אני איני מבין פירוש, אבל מניח אני אותם כמו שכתבת אתה'" (ש"י עגנון — ש"ז שוקן: חילופי אגרות תרע"ו-תשי"ט, שוקן, 1991, עמ' 335).

באותה עת היה עגנון פרח ספרות בן 21 שטרם צמחו כנפיו וביאליק כבר במרום גדולתו, לא רק כמשורר אלא גם כעורך דומיננטי של החלק הספרותי של ירחון "השילוח", אשר בו נהג בחומרה רבה הן בקבלת חומר ספרותי (מברדיצ'בסקי לדוגמה פירסם ביאליק רק סיפור אחד ופסל שניים) והן בהתקנתו לדפוס תוך עריכת שינויים לא מעטים (כולל אצל ברנר, שופמן, קבק ועוד), שעוררו לא אחת חיכוכים עם המחברים. הפרסום ב"השילוח" היוקרתית שתחת דגלו של ביאליק נחשב למעין קבלת תעודת זהות של סופר, ועל רקע כל זאת ניתן לשער עד כמה שמח עגנון הצעיר על כך שביאליק לא רק קיבל את סיפורו "עליית נשמה" לבמה שבעריכתו אלא שגם לא ערך בו תיקונים, למרות שתהה על אי־אלו ביטויים שבתוכו.

אוצרות התרבות היהודיים שאת הפרוגרמה המפורטת שלו הציג בהרצאה שנשא בוועידה השנייה לשפה ולתרבות העברית בווינה באוגוסט 1913 (שנדפסה לאחר מכן ב"השילוח" ובכל כתביו תחת הכותרת "הספר העברי").

לעומת זאת, ביאליק הלל את סגנון סיפוריו החסידיים של עגנון: "החסידיים לא כתבו מעולם כל כך יפה כמוהו [...] אלמלי היו החסידיים כותבים כשם שהיו צריכים לכתוב [...] היו כותבים כעגנון. בסגנונו יש שלמות כברונה מוצקה" (ביאליק, "דברים שבעל־פה" ב', דביר, 1935, עמ' כ"א). לא ייפלא אפוא שעל רקע זה ביקש ביאליק מעגנון וממרטין בובר למלא יחד את המשבצת שהועיד לחסידות במפעל הכינוס שעליו ניצח. ואכן, השניים תכננו להוציא במסגרת "דביר" שבראשות ביאליק את "ספר החסידות" בארבעה כרכים ואף החלו בעבודתם, אך שריפת בית עגנון בבאד־הומבורג ב-6 ביוני 1924, שכילתה בין היתר את הכרך הראשון של הספר שהספיק להיכתב, גדעה באבה את התוכנית.

פירוש רשב"ם לתורה צילום: באדיבות ארכיון בית ביאליק

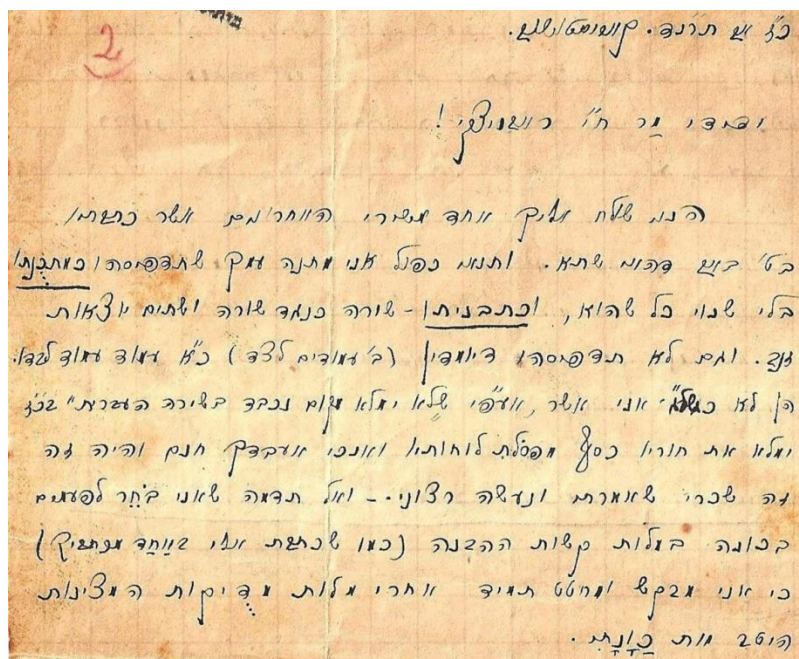
אל מפעל הכינוס שלו לא התייחס ביאליק כאל עיסוק הנופל בערכו מכתיבה ספרותית, ותעיד על כך התמסרותו הרצופה ארוכת השנים לכינוס אוצרות התרבות היהודית לדורותיה. בעת שמשבר האמונה גרם לרבים להתנתק מהמקורות הספרותיים של היהדות פעל ביאליק לכנס ולהחיות אותם שלא בממד הדתי ולאמצם כנכסי צאן ברזל של התרבות הלאומית החילונית. במסגרת תכנית הכינוס כלל ביאליק את התנ"ך, הספרים החיצוניים, המשנה (שאת סדר "זרעים" שמתוכה הספיק לפרש ולפרסם), התלמוד, האגדה, הפיוט, שירת ימי הביניים, משנה־תורה לרמב"ם וכן תרגום יצירותיהם של אלה שרחקו מהשפה ומתרבות העברית, בתוכם פילון האלכסנדרוני, שפינוזה,

היינריך היינה ועוד. כל אחד מנדבכים אלה ואחרים נועד להצטרף כחוליה בשלשלת למסכת תרבותית אחת שתבנה לאדם בישראל ארון ספרים עברי ובדבד זהות לאומית שורשית.

כששאל עגנון את ביאליק מדוע אין הוא מרבה בכתיבת יצירות ספרותיות ותחת זאת מקדיש מזמנו לפעילויות תרבותיות, ציבוריות וסוציאליות, השיב לו המשורר: "אפשר צדקת, אפשר שהייתי כותב עוד כרך שירים, אבל אומר לך — כל זמן שמשוררינו הגדולים גנוזים, כל זמן שלא עשינו את חובותינו להם, חרפה היא לנו לנעוץ עט בדיו" (ש"י עגנון, "ביאליק", ידיעות גנזים, ניסן תשנ"א, עמ' 64). ואכן, לצד "ספר האגדה", שהיה מעין ספינת הדגל של מפעל הכינוס, פירסם ביאליק עם עמיתו י"ח רבניצקי גם שבעה כרכים של שירת שלמה אבן גבירול ומשה אבן עזרא.

במענה לשאלה דומה שהתייחסה לשתיקתו השירית השיב ביאליק: "מי זה הדיין שיכריע ויאמר מה עדיף, אם שיר טוב או מעשה טוב" (איגרות ביאליק ה', עמ' ש"כ). בכך נבדל ביאליק, בעל החום האנושי המסייע לכל אדם מישראל מהרוכלת אשר בשוק ועד הרקטור, מעמיתו עגנון, שנטה להסתגר בחדר עבודתו והיה מוכוון מטרה לעסוק רק בכתיבת סיפוריו תוך חלום לזכות ביום מן הימים בפרס נובל, כפי שהוא כותב אל לחובר ב-1918 (והוא בן שלושים שנה): "סוף סוף כל חיי עשויים מהזדמנויות מוחמצות. נו, אולי פעם יפצה אותי פרס נובל" ("מסוד חכמים", עמ' 100).

אמנם לצד כתיבתו הסיפורית ערך עגנון גם קבצי כינוס אחדים, שהמרכזי שבהם היה "ימים נוראים" ("ספר מנהגות ומדרשות ואגדות לימי הרחמים והסליחות לראש השנה וליום הכיפורים ולימים שביניהם"), אלא שבניגוד לספרי הכינוס של ביאליק, שנועדו לשמש גשר בין המקורות לבין אלה שרחקו מהם בשל השבר הדתי שחצה אותם, פנה עגנון לקהל יעד אחר לגמרי, כשהוא משתוקק שספרו יצטרף אל הסידור והמחזור ויהגו בו "בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" (ש"י עגנון, "ימים נוראים", שוקן, 1998, עמ' ח'). מכל מקום, בעוד שאצל ביאליק תפס מפעל הכינוס נתח משמעותי במכלול עיסוקיו המגוונים, בטלו האנתולוגיות של עגנון בשישים של פועלו, וזאת משום שלא היה מוכן שאלה ינגסו בכתיבתו הסיפורית, כפי שמטעים דן לאור: "חשבון הרווח וההפסד היה אפוא פשוט: עבודת הכינוס עם כל חשיבותה היא מכשול לעבודה הספרותית הצרופה, שבה ראה עגנון מאז ומתמיד את ייעודו העיקרי. עתה, משנשלם 'ימים נוראים', הגיע הזמן לחזור אל העיקר" (דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, 1998, עמ' 288).

מכתב התראה של ביאליק לרבניקי צילום: באדיבות ארכיון בית ביאליק

ביאליק ועגנון נבדלו זה מזה גם בעמדתם האמונית, ולכך היתה השלכה אף בבחירת מקום מגוריהם. עגנון, שהלך והתחרד עם שובו מגרמניה ארצה ב-1924, התאוה להשתכן בירושלים, קרוב למקומות הקדושים ולכותל המערבי, כפי שהוא כותב לרעייתו: "לבי נמשך כל כך לירושלים [...] בירושלים אני מרבה לבכות הרבה ואני מרבה ללכת אל המקומות הקדושים, ובשום מקום אחר אין הרגש הזה היפה הקדוש הטהור המעלה את נפשי" (ש"י עגנון, "אסתרליין יקירתי", שוקן, 1983, עמ' 36). ולעומת זאת ביאליק מצהיר באוזני ידידו יוסף פטאי: "אוהב אני יותר מכל את תל אביב", ומוסיף: "אם תבוא להשתקע בארץ ישראל — בנה לך בית בתל אביב. ירושלים היא עיר הקודש, אך כאן בתוך עמי אני יושב" (יוסף פטאי, "פרקים לביאליק שבעל פה", הארץ, 7.7.1939). דווקא בתל אביב הצעירה והחופשית, שאינה אסורה בכבלים ובמסורות דוגמת ירושלים, ראה ביאליק כר אידיאלי מבחינת יכולתו להשפיע וליטול חלק בעיצוב אורחות החיים ודפוסי התרבות של היישוב ההולך ומתגבש.

לגבי הכותל המערבי ביאליק מתבטא כך: "לא כדאי להעמיד את שאלת הכותל במרכז. מדי אהגה בכותל אני נזכר בקללה היהודית המפורסמת 'שהקדוש ברוך הוא יעקור את כל שיניך ויותר לך שן אחת כדי שתחוש טעמו של כאב שיניים'. חבל שכותל זה נשאר, באמת אין לנו ממנו אלא כאב שיניים בלבד" (שמעון ראבידוביץ, "שיחותי עם ביאליק", בעריכת בנימין חי ראביד ויהודה פרידלנדר, דביר, 1983, עמ' 92). דבריו אלה נאמרו בעקבות אירועי הכותל שחוללו בעקבותיהם את פרעות תרפ"ט (1929), וגם בנושא זה היו ביאליק ועגנון חלוקים. למרות הזעזוע שלו מהפרעות קרא אז ביאליק לדו־קיום של שלום בין היהודים לערבים בארץ ישראל: "לעת עתה יש בארץ ישראל די מקום לשני העמים, וגם לעתיד יספיק לשניהם. אין אנו רוצים להדוף את הערבים מן הארץ. אין אנו אומרים 'לגרש אותם אל המדבר' כמו שעשה אברהם אבינו בשעתו לישמעאל בנו. אדרבא, ישבו בארץ ויתערו בה" (ח"נ ביאליק, "ארץ ישראל", "דברים שבעל־פה" א', עמ' קנ"ו). זאת ועוד, כנשיא "אגודת הסופרים העברים בארץ ישראל" פירסם ביאליק ב"מאָזְנִים" (13.9.1929) מנשר "אל הסופרים ואנשי הרוח בכל העולם התרבותי", בו עולה זעקת נטבחי הפרעות וגינוי המרצחים, אך עם זאת מוטעמת בו גם השאיפה לכבד את הערבים ו"להיות לעם הארץ שכנים טובים".

לצד ביאליק חתמו על המנשר חברי ועד אגודת הסופרים ובתוכם ש"י עגנון. והנה אף־על־פי־כן, במכתב מ-19.9.1929 כותב עגנון אל לחובר: "את הכרוז של אגודת הסופרים קראתי בו שתיים שלוש שורות. יותר לא יכולתי לקרות. רוב דברים. אני מצטער על הכרוז ועל שמי שנדפס עליו" ("מסוד חכמים", עמ' 118). את עמדתו הבלתי־פשרנית השוללת פיוס עם הערבים פירסם עגנון ב"מאָזְנִים" מ-14.11.1930 תחת הכותרת "מדרש זוטא", שכלל שני משלים: "פרשת וגר זאב עם כבש" ו"פרשת כבשים בני שנה תמימים" (כונסו לספר: ש"י עגנון, "מעצמי אל עצמי", שוקן, 1976, עמ' 409-414).

חתירתו הנמשכת של ביאליק לאהבה אנושית ולשלום בין הלאומים באה לידי ביטוי ב"אגדת שלושה וארבעה" נוסח שני, שנדפסה ברבעון "התקופה" ביוני 1930 וממנה מובאים כחתימה הפסוקים הבאים: "אבותינו צררו איש את אחיו ואינם. גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה אתם — הנשמור אנחנו בניהם אחריהם את עברתם נצח? [...] את קיר המשטמה אשר הקימוהו האבות נדבך על נדבך ויגביהוהו ימים על ימים באף ובחמה ובקצף גדול להבדיל בין עם לעם ולהרחיק אדם מאדם — אותו יהרסו בניהם אחריהם בלי חמלה ובאפס יד, הרוס עד יסוד, על אבניו השחוקות מרוב ימים ועל טיחו התפל, בצרור אותם רוח האהבה בכנפיה רגע אחד."